

A TEMPLOMI KÖRNYEZET MEGÚJULÁSA ÉS A MŰEMLÉKVÉDELEM

Liturgikus környezetünk megújulása csak akkor ígér valóban harmonikus, esztétikus és az új liturgia szellemét kifejező eredményt, ha saját belső megújulásunk szelleméből fakad, és célja valóban „instaurare omnia in Christo”, ahogy ezt már X. Pius hirdette. A templomi milió esztétikája és az esztétikai egység megőrzése tehát elsősorban azt kívánja, hogy az újrendezés ne korlátozódjék rendelkezések végrehajtására. Ne abból a magatartásból induljon ki, hogy meg kell már csinálni a szememiséző oltárt, mert nagyon sürgetik, de ne is váljék presztizskérdéssé, látványos eredményekre törekvő vetélkedéssé, hanem a közösség egész életének őszinte belső megújulás-igényéből fakadjon.

Nem lehet itt célokom a környezet alakításának esztétikáját akárcsak vázlatosan is összefoglalni, annál is inkább, mert mindazt, amit erről a kérdéstről ma tudunk, összefoglalta számunkra *Pogány Frigyes* életművének záróköve, „a szép emberi környezet”-ről napvilágot látott utolsó könyve (Gondolat Kiadó, 1976).

Amit ezzel kapcsolatban mégis mondani merek, az csupán néhány már ismert gondolatnak a magam személyes tapasztalatai alapján megkísérelt újrafogalmazása. Inkább a figyelem ráirányítása néhány, a bennünket érdeklő feladattal kapcsolatban különösen fontos szempontra.

Az első, hogy az esztétikai egység megőrzésének legfőbb követelménye az egységben való gondolkodás minden részfeladat megoldása során. Nincs olyan kis részlete az egész környezetnek, amelynek valóban művészi igényű megfogalmazása ne tenné szükségessé az egész adott környezet átgondolását. Egyetlen oltárt sem lehet valóban jól és a környezetbe illeszkedően megoldani, ha az nem az egész templomtér környezeti összefüggéseiben fogalmazódik meg. Sok új oltár önmagában nem rossz, de nem arra a helyre való, mert nem annak adottságait veszi tekintetbe. Egy teljesen gyakorlati megfigyelésem ezzel kapcsolatban, hogy barokk templomainkban például, ahol a meglévő teret a régi főoltár nagyszabású retablója hangsúlyozottan uralja, a tömörszerű, tömör menzával rendelkező új oltárok kevésbé szerencsések, mert betömik a meglévő főtengelyt, és nem engedik a tekintetet zavartalanul átsiklani a tér továbbra is uralkodó végpontjáig, a régi főoltárig. Az új oltárnak nem kell és nem is lehet a triumfalizmus szellemében fogant régiekkel szemben egy formai ellenhangsúlyt alkotnia, hanem az áldozati asztal szerénységével megfogalmazva csupán helyzetük és funkciójuk révén váljanak a tér új, hangsúlyos pontjává. Az áttört és könnyebb alátámasztás épp ezért ilyen esetben kívánatosabbnak látszik.

Az új liturgikus funkció megoldása ne csak bútorok elhelyezése legyen, hanem valóban térrendezés. Egyik legfontosabb annak átgondolása, amit *Pogány Frigyes* a „funkciók mozgástartalmának” nevez. Minden életfunkció végső soron valamilyen mozgás – mondja –, és e mozgásban a tartalom tükröződik vissza. Bizonyos élethelyzetekben a cselekvés megkülönböztetett voltának bizonyos ünnepélyes mozgásformákban való kifejezésre juttatása az ember alapvető igénye. Az áldozat liturgiájának bemutatása is ünnepélyes mozgásformákat igényel, s ezek számára kell a liturgikus környezetnek a megfelelő teret biztosítania. A leg-több új liturgikus tér próbaköve, hogyan „viselkedik” funkcionálás közben, és hogyan „íránítja” a celebráns és a hívek mozgását. Hozzátehetjük, hogy nem egy új liturgikus tér ezen bukik meg, és nem a formai megoldások milyenségén. A legszebb és legigényesebb oltár sem kárpótol azért, ha áldoztatáskor a pap félszegen botorkál, és a hívek ütközve kerülg-

A tanulmány első részét januári számunkban közzöltük.

tik egymást. Az új liturgikus térben tükröződő új funkciót annál könnyebben fogják a régi vel felcserélni, minél természetesebben tudják magukévá tenni annak mozgásformáit.

A mozgásformákra épülő térrendezés legkézenfekvőbb eszközeinek egyike az alapsík átalakítása. Jól tudjuk, hogy az alapsík, a padlózat a tér művészi alakításának egyik legfontosabb tényezője, ezért van különös jelentősége a liturgikus tér kialakítása során is. Egy meglévő templomteret az új funkció számára megfelelővé alakítani majdnem mindig az alapsík megmozgatásával lehet. Egy vagy két lépcsőfok jól megválasztott vonalvezetésével legtöbbször sikerül olyanná formálni, amely már önmagában megadja az új áldozati hely esztétikai hangsúlyát, minden egyéb formai hangsúly nélkül is.

Az így kibontakozó új tér éppen azért fog szervesen beilleszkedni a meglévőbe, mert az egész padozatnak összefüggésében nézve logikussá, természetesen hozzátartozóvá válik, míg enélkül az új tárgyak esetleges hatásúak maradnak.

Az új liturgikus térnek kétségtelenül legfontosabb és leghangsúlyosabb eleme az oltár és az ambó. Megformálásukra receptet adni, vagy akár irányelveket is, nagyon nehéz volna.

Egy dolgot azonban külön is meg kell említeni, és ez az anyagok harmóniája. A művészi igénytel alakított környezetben az alkalmazott anyagok megválasztásának különös jelentősége van. Ugyancsak *Pogány Frigyes* könyvében olvashatjuk, hogy a modern környezetben a formák mindinkább letisztulnak, egyszerűsödnek, az anyagok szépségének fontossága viszont megnő. Olyan tanulság ez, amely esetünkben fokozottan megszívlelendő. Egyrészt azért, mert az új tárgyak meglévő környezetbe kerülnek, amelynek már megvan a maga anyagi világa, s ehhez igen finoman kell hozzáhangolódniuk. Másrészt azért, mert maguknak az új elemeknek a megformálásánál is arra kell törekedni, hogy elsősorban a szép és jól megválasztott anyagok, a szerkezetszerű összefüggések, a helyes méretek és arányok adják az egésznek szépségét, nem pedig bonyolult formák vagy díszítések, ráaplikált emblémák gyakran keresett, erőltetett eszközeivel próbáljuk azokat kifejezővé, jelentőssé tenni.

Természetesen az igényesség az anyagokkal szemben nem jelenti azt, hogy feltétlenül minél drágább anyagokra gondoljunk. Nem kell mindenütt márványból lennie az oltárnak, de még kőből sem. Hadd említsem meg, hogy néha maguk a kivitelezők próbálják rábeszélni a megrendelőt olyan igényesebb kőanyag alkalmazására, amely aztán jóval drágább áron idegenül feszeng a szerény környezetben.

A környezet egységes összehatásához persze nemcsak a két legfontosabb elem, az oltár és az ambó tartozik. Valóban megformált környezetté az összes egyéb járulékokkal együtt válik, amelyeket most mind felsorolni felesleges. Itt voltaképpen olyan belsőépítészeti együttes létrehozásáról van szó, amelyet egyetlen ember ritkán képes megvalósítani munkatársak nélkül. Összefogni, egységbe gyúrni azonban egyetlen embernek kell, különben heterogén, esetleges lesz minden. Képek, szobrok, ülőbútorok, ötvösmunkák, textilek, világítás stb. mind fontos szerepet játszanak a művészi összehatásban, és mindezeket nemcsak egymással, hanem mindig a meglévő környezettel is össze kell hangolni.

A liturgikus tér összes járulékeinak nem kell minden esetben feltétlenül újnak lennie. Egy szép régi feszület, gyertyatartó vagy ülőbútor sokszor jól beilleszthető az új térbe, amivel az csak gazdagabbá válik, és elmélyíti a régi és új egymásba illeszkedését. Amint az új liturgikus tér megtalálhatja a maga helyét a régi templomban, éppúgy a régi tárgyak is helyet kaphatnak az új liturgikus környezetben. Nem szabad az új berendezésnek öncélúvá válnia, mint egyik kis középkori templomunkban, ahol ahelyett, hogy a megmaradt, ritka szép gótikus pasztofóriumot használatba vették volna, egy újat készítettek és azt állították mellé a szentélybe.

A meglévő környezet, a műemlék értékű régi templomok egyébként nem csupán a már bevezetőben vázolt értelemben értékesek számunkra, hanem azért is, mert a környezet alakításában magatartásunk példamutatói, az újat formálók manufaktúrái lehetnek. Egy kis falusi templom mindig a maga világából nőtt ki, és eszközeiben, anyagaiban kifejezőmódjában annyira otthon maradt a faluban, hogy ma már sokszor nehéz megítélni, hogy a népművészethez vagy a nagy művészethez tartozik-e?

Amit Kodály Zoltán egy életen át a zenei kultúránk megromlásáról hangoztatott, és a néptiszta forrásainak feltárásáért tett; amit Illyés Gyula és mások napjainkban a nyelv és be-

széd kultúrájának romlásáról írtak, és a nemzeti nyelv védelmében tettek és tesznek, ugyanaz érvényes az emberi környezetünket alakító ízlés megromlására, és ugyanolyan szenvedéllyel kellene küzdenünk a látás és formálás kultúrájának felemeléséért, s az ízléstelen környezet megjavításáért. Ha a templomi környezet esztétikájáról beszélünk, erről külön is szólnunk kell. Maga a jelenség éppúgy egyetemes, mint a zené és a nyelv romlása, és okai is közösek. Nem is egyedül az egyház dolga ezzel törődni. Azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy itt egy olyan ügyet érintünk, amelyben az egyház igen sokat tehet az egyetemes nemzeti érdek szolgálatában.

Az ízlésnek a XIX. században megindult hanyatlása kétirányú hatással járt. Egyrészt az ízléstelen, talmi dömpingáru, az értéktelen művészet-pótlék mindent elárasztott, és különösen vidéken – ahol minden, ami a városból jött, eleve jobbnak, színvonalasabbnak számított – fokozatosan tért hódított. Befogadásával párhuzamosan a nép kezdte ósdiinak és értéktelennek ítélni saját maga készíttette régi dolgait. A divatos új városi portéka lépésről lépésre kiszorította nemcsak a nép iparművészeti tökélyvel megformált saját tárgyi környezetét, hanem azt az érzéket és készséget is, amellyel ezeket azelőtt megcsinálta. Így kerültek tárgyai előbb a ládába, majd a padlásra, onnan pedig jó esetben a múzeumok vagy a mindinkább szaporodó magángyűjtők birtokába.

Ha a templomi környezet esztétikájáról, esztétikus alakításáról beszélünk, nem elégedhetünk meg azzal, hogy a hivatásos művészek által végzendő munka irányelveit, szempontjait keressük, hanem arról is szólnunk kell, mit kell tennünk, mit tehetünk a templomba járó emberek általános ízléskultúrájának nevelése érdekében.

Mindenekelőtt talán annyit, hogy mindazt, ami a meglévő környezetben népi egyszerűséggel, de ízléssel, műveltséggel, a nép keze munkájával készült – lett legyen az hivatalosan védett, vagy nem védett – becsüljük meg, illetve maga a papság nevelje annak megbecsülésére a közösséget. Nemegyszer voltam tanúja annak, miképp állt jobb ügyszó méltó buzgalommal éppen a plébános a régi tárgyak kiselejtezésének, és miképp vásárolt a falusiak által csinált betlehem helyett kegyesboltban árult talmi szobrokat, vagy a sivár új padsockok láttán a népies copf faragású régiek sorsa után érdeklődő kérdésemre büszkén válaszolta: „elpusztítottuk”.

Első dolgunk tehát, hogy felvilágosító, nevelő munkával ráirányítsuk azok figyelmét, akiknek gondjaira a templom és berendezései bízva vannak, a népi kézművesség még meglévő értékeire. Nyilvánvaló, hogy ettől nem lehet egyik napról a másikra látványos eredményeket várni, de ha a falu lakói azt látják, azt hallják, hogy amit nagyapáik a saját kezükkel csináltak, az érték, amit a templomban megbecsülnek és megőriznek, akkor talán ők is meggondolják, hogy saját környezetükből minden régit kiselejtezzenek.

Más kérdés, hogy a régi mellett kiállni sokszor ugyanolyan nehéz, mint egy új, mai felfogású szobrot elfogadtatni. Nehéz az is, hogy a templomi környezetbe bekerült talmi, értéktelen, ízlésromboló, a valódi értékek közül kirívó, a kegyesipar által produkált szobrokat, képeket és felszereléseket eltávolítsák. Hozzá kell tennem, hogy ez a feladat még más is jelent, illetve tágabban értelmezendő. Nemcsak néhány rossz tárgy kicseréléséről van szó, hanem ezzel egyidejűleg az egész környezetkultúra fokozatos átforgatásáról, a díszítés, a terítők, a szőnyegek túlzott divatjának visszaszorításáról. Ezek a megvalósult új berendezéseket ismét elárasztva, elborítva, veszélyeztetik a már elért eredményeket is. Ide tartozik a virágdíszítés módja is. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a látás és formálás, a környezet-alkatás kultúrájának megromlása a társadalom minden rétegében egyformán végbement, és napjainkban is tart. De azzal is, ha nem a szép emberi környezet eszményét tűzzük magunk elé a maga teljességében, akkor a néhány jól sikerült új liturgikus tér is elszigetelt részeredmény marad.

A környezetünket alakító ízlés elsekélyesedése elleni küzdelem tehát egyidejűleg jelenti a régi értékek megőrzését, az ízléstelen és értéktelen dolgok kiselejtezését és a korunkat kifejező új formanyelv elfogadtatását.

Ezzel elérkeztünk a legnehezebb kérdéshez: milyen legyen az az új, amit mint mai művészetet el kell fogadnunk és támogatnunk, pártolnunk, ha úgy hozza a szükség, erőtlet-

nünk kell? De vigyázzunk, mert nem minden művészi mindjárt, ami új. Az sem biztos, hogy minden, ami modern művészetként elfogadható, bárhová válogatás nélkül illik.

A kérdés első felével kapcsolatban arra szeretnék emlékeztetni, amit a bevezetőben a „keresztény művészet”, „egyházművészet” fogalmak kialakulásáról idéztem. Valóban volt és van az egyház mint intézmény által foglalkoztatott művészek körében egy olyan tendencia, amely ha nem is akart bizonyos történelmi stílusokat utánozni, de azokból ihletet meríteni kötelességének vélte. Modoros formák, motívumok, emblémák stb. alkalmazásával kívánt az „egyházművészet” követelményének megfelelni. Ez a tendencia kétségtelenül azzal a veszéllyel jár, hogy a művészetet – a maga kifejezési szabadságában korlátozva – eleve egy bizonyos pózba állítja, amely épp ezért – még a valódi képességekkel rendelkező alkotókat is – megakadályozza abban, hogy igazán jól alkossanak. Ezt sokszor maguk a megrendelők idézik elő, szinte megkövetelik a feladatok eszmei programjának túlságosan merev és formálisan kötött megfogalmazásával. Időszerű volna tehát a hagyományos ikonográfiai modellek teológiai szempontokból való felülvizsgálata, különösen a krisztológia és a Mária-tisztelet területén, ami hozzásegíthetne ahhoz, hogy a művészek ne csupán arra kényszerüljenek, hogy a történelmi ikonográfia modelljeit öltöztessék modern ruhába, hanem a mai kor emberének istenélményét, egyházfogalmát mélyebbről merítő, tartalmilag is megújult alkotásokban fejezzék ki.

A művészi kvalitás megítélésében kevésbé járatos megrendelőt aztán az ilyen „egyházi”-nak vélt formákkal a valódi művészettől távol állók megtéveszthetik, s így olyan munkák kerülhetnek művészi környezetbe, amelyek jó esetben csak divatosak, de nem időálló művészi munkák. Rosszabb esetben csak formájukban, de nem kvalitásukban különböznek azoktól a talmi kegyzerektől, amelyekről pedig éppen megszabadulni kívánunk.

A modern művészet és építészet rendkívül gyorsan változó hullámain eligazodni elég nehéz, de éppen ez a sokoldalúság teszi lehetővé, hogy bármely meglévőhöz harmónikusan illeszkedni, kapcsolódni tudjon. A valódi művészt éppen arról ismerni meg, hogy mindig megtalálja azt a hangnemet, amelyben egy adott környezetben megszólalhat úgy, hogy az harmóniát alkosson a meglévővel. A választóvonal nem irányzat és irányzat között, hanem művészet és nem művészet között húzódik.

Az elmondottakban szempontokat kerestem a múltból örökölt templomi környezet megújításához, esztétikai egységének megőrzéséhez. Úgy tetszik, hogy ezek a szempontok: a bensőség és őszinteség, a történetiség és a beilleszkedés az egyetemes emberi értékek rendjébe, a funkció, mozgás, anyag, szerkezet, forma összefüggései, az ízlés kultúrájának felemelése a valódi művészet szintjéig olyan szempontok, amelyek az emberi környezet szépé alakításának egyetemes szempontjaival találkoznak.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő márgóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kérünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadóórák: hétfő, kedd, csütörtök 9–15,30 óráig.